

Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar*

Talip YILDIRIM**

Özet

Türkçenin tarihî ve modern alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalarla, bir toplumun yaşam biçimi, gelenek ve görenekleri, siyasî ve sosyal tarihi, toplumsal ve kültürel eğilimleri ortaya çıkar.

Türkçenin yazılı ürünlerle takip edebildiğimiz tarihsel dönemleri, edebi ürünleriyle birlikte zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu tarihsel dönemler içinde Karahanlı Türkçesi dönemi önemli bir yere sahiptir. Karahanlı Türkçesi döneminde Türk Diline kaynaklık eden eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerden biri de Dîvânü Lügâti't-Türk'tür. Eser, dönemin kültür, dil, coğrafya ve tarih bilgilerini içeren önemli bir kaynaktır. Eser, zengin bir dil malzemesine sahiptir. Çalışmamızda, eserde geçen mimarlıkla ilgili adlar etimolojik olarak inceleyip, kullanımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Divanü Lügâti't-Türk, Mimarlık, Ad, Etimoloji.

Names In Dîvânü Lugâti't Türk Which Are Related To Architecture

Abstract:

Research on vocabulary has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Those studies introduce relevant and essential information about the life styles, customs and traditions, social and political history and cultural and social trends of a society.

Historical periods of Turkish language that can be studied through written-literary sources present rich and diverse vocabular characteristics. Turkish language used in Karahani period one of the important term within Turkish history. There are many written and oral sources remaining from the Karahani period that are

---

* Bu makale 13-15 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleşen II. Uşak Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

providing data and information about Turkish language. One of those sources is *Dîvânü Lûgati't-Türk*. It is a very significant source that comprises of cultural, linguistic, geographic and historical information about Karahani period. *Dîvânü Lûgati't-Türk* presents a rich and diverse linguistic data. This study etymologically examines the names of architecture Karahani Turks to found out how and in which ways those names are used in *Dîvânü Lûgati't-Türk*.

Key Words: Karahani Turkish, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Architecture, Name, Etymology.

Dîvânü Lugâti't-Türk, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Eserin giriş kısmında Türk leksikografyası ve diyalektolojisinin prensipleri, Türk gramerinin yapısı, diyalekt gruplarının coğrafik konumları hakkında bazı açıklamalar yapılmış, bu açıklamalardan sonra bir dünya haritası konmuştur.

Dîvânü Lugâti't-Türk'ün büyük bir kısmı ise sözlükten oluşmaktadır. *Kaşgarlı* bütün Türk boylarından büyük bir özenle topladığı leksik malzemeyi bir düzen içinde sözlüğüne koymuş ve eserine aldığı sözcükleri, cümle, atasözü, beyit, dörtlük vb. şekillerde örneklendirmiş, bazen sözcükler hakkında örnek verdikten sonra, bu sözcüğün kullanımıyla ilgili Türkler arasında anlatılan bir efsaneyi veya gerçek bir olayı nakletmiştir.

Dönemin kültürel, ekonomik, sosyal, tarihî, coğrafi ve dil yapısını ortaya koyan eser üzerinde birçok çalışma yapmış ve yapılmaya devam etmektedir. Sayfaları her açıldığında yeni bir şeyler keşfettiğimiz eser, bize birçok konuda ışık tutmuştur. *Dîvânü Lugâti't-Türk*, kültür tarihimiz ve Türk dili tarihi için önemli bir kaynak olmanın yanı sıra Türk mimarisi hakkında da ipuçları vermektedir. Yaşanan mekan olarak ev ve diğer yapılarla ilgili kelimeler Türk

mimarisinin bilinen ilk terimleri sayılabilirler. Bu kelimeler aynı zamanda eserin yazıldığı dönemdeki Türk mimarisi hakkında bize ışık tutmaktadır. Bu çalışmada ise, *Kaşgarlı Mahmud'un, Divânü Lugâti't-Türk'te* kaydettiği mimari ile ilgili adlar belirlenmeye ve tarihsel süreçte durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

adaçlık: üzüm çardaklarına ayak yapılacak ağaç (DLT I 149-20) **adaçlık** (EDPT 48); **adaç+lık** (DLTG.76).

alın: cephe, alın (DLT I 78-9); **alın** (EDPT.147). Kelime Talat Tekin'e göre; ***halın** şeklindedir. Bu kelimenin “ön” anlamı da vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde “**arın**” şeklindedir. Kelime Hasan Eren'de yoktur (KBS I: 66).

alış: su ağzı, suyun havuzdan döküldüğü ağızlar (DLT I 62-13); **alış** (EDPT 152); **al-ış** (DLTG.97).

aran: ahır, at tavlasi (DLT I 76-17); **aran** (EDPT 232). Kelimenin Türkiye Türkçesinde “1. Tütün dizmeye, kurutmaya, işlemeye yarayan, üstü kapalı yer; 2. Saman çekmek için ağaçtan yapılan kanat”. Ramstedt “**aran**” kelimesinin Moğolcadan geçtiğini ifade etmiştir. Bu görüşe Poppe de katılmıştır. Bu kelimenin Türkçenin dışında Mançu ve Tunguzcada da kullanılan birtakım biçimlerle karşılaştırıldıktan sonra bu biçimlerin “***paran ana**” biçiminden geldiği ortaya çıkmıştır (EREN, TDES, 15).

arıç: ırmak, ark, kanal, kaş (DLT I 7-6); **arıç** (EDPT 214). Kelime Eski Kıpçakçada “**ark**” olarak ifade edilmektedir. Sümercede “**garim**” şeklinde geçmektedir. Bazı kullanımlarda “**ärık**” şekli de kaynaklarda yer almaktadır. Kelimenin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Pedersen kelimenin Ermeniceden geldiğini, Dankoff Orta Farsçadan geldiğini ileri sürmektedir. Hasan Eren ise kelimenin kökenini tam olarak açıklayamamıştır (KBS I: 77-78).

arumçun: boya (DLT I 138-3); **arumçun** (EDPT 232).

- arkuk:** iki duvar veya iki direk arasına çapraz olarak konulan ağaç. Aykırı (DLT I 109-25); **arkuk** (EDPT 216).
- ast:** sokak (<Çiğilce) (DLT I 42-9); **ast** (EDPT 242).
- atız:** iki dere arasındaki su geçecek set, etiz (DLT I 54-18); **atız** (EDPT 73).
- bağna:** merdiven basamağı (DLT I 434-19); **bağna** (EDPT 316).
- badıç:** asma çardağı (DLT I 502-21); **badıç** (EDPT 300). Kelimenin halk ağzında “bakla, fasulye, bezelye gibi taze sebzelerde içinde tohumların sıralandığı kabuk” şeklindedir. Orta Türkçede ise “**asma çardağı**” olarak yer almaktadır. Kelime Anadolu ağızlarında “**badıç, badınc, badış**” şeklinde yer almaktadır (KBS I: 100).
- balık:** çamur, (DLT I 248-3); **balık** (EDPT 336). Kelime Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada “**balçık**” olarak geçmektedir. Oğuzca ve Argucada ise “**balık**” ya da “**balk**” olarak kaynaklarda yer almaktadır. Dialektlerde *balkaç biçiminin göçüşme sonucunda *balçak biçimi aldığı görülmüştür. Daha sonra da “**balkıç**” ve “**balçık**” biçimini almıştır. Menges balçık kelimesinin “*bal” kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca “balyasun” “şehir” biçimiyle birleştirmiştir. Doerfer balık “çamur” sözünün “şehir” anlamını aldığını seslendirmiştir (EREN, TDES, 35).
- balık:** kale, şehir (Uygurca) (DLT I 379-16); **balık** (EDPT 335); (ETY Suyçu: Mi. 14 (II, 65); Qoçu : M. 14 B yüzü 11 (II, 66)). Eski Türkçede şehir kelimesi “**balık**” olarak geçmektedir. Bu söz birçok yer adında da saklanmıştır. “Beşbalık, Hanbalık” gibi. Ancak sonradan “**balık**” kelimesinin yerini “**kent**” almıştır (EREN, TDES, 231).
- beçküm:** evin sofası (DLT I 484-6); **beçküm** (EDPT 295).
- bedez burhan:** heykel (DLT I 436-9); **bediz burhan** (EDPT 310). “**bediz**” kelimesi Eski Türkçede “**tezyinat, kabartma veya heykel**” olarak kaynaklarda yer almaktadır. Orta Türkçede de bu kelime “**bediz**” şeklinde kullanılmaktadır (KBS I: 125).

- bezek:** nakış (DLT I 385-7); *beze-k* (EDPT 391). Kelime E.T. de “beze-, bezü-“ kökünden gelir. **Bezeklik** < *bez-e-k+lik (Arat, ETŞ, 412). Kelime Anadolu diyalektlerinde “bezek, bezeyh” şeklinde geçmektedir (DS II, 650), (KBS I: 138).
- bıçgu:** bıçkı (DLT I 13-11); *bıçgu* (EDPT 294). “B₁(~i>e)ç(<c,s)-K(<g)I(>i)”. Bu kelime Anadolu diyalektlerinde “bıckı, bığcı, bıhcı, bıhı, bıkcı, bışgı” şeklinde kullanılabilir (DS. II, 657), (KBS I: 139).
- bodug:** renk boya (DLT I 175-1); *bodug* (EDPT 302). < *bodug şeklinde morfolojisi yapılabilir. Kelime Türkiye Türkçesinde ve Anadolu diyalektlerinde “boya, boyah, boyak” şeklindedir (KBS I: 163).
- buçgak:** aç, köşe, bucak (DLT I 465-20); *buçgak-bıçgak* (EDPT 294). <*buç-ğak, kelime Moğolca “buçaga- geri çevirmek, geri göndermek” dan gelmektedir (Poppe, MSFOU, 62). Kelime Anadolu diyalektlerinde “bucak, becek, becik, beçek” şeklinde ifade edilir (KBS I: 175).
- buçgak:** kutur, (çap) (DLT I 465-18); *buçgak-bıçgak* (EDPT 294). <*buç-ğak, kelime Moğolca “buçaga- geri çevirmek, geri göndermek” dan gelmektedir (Poppe, 62). Kelime Anadolu diyalektlerinde “bucak, becek, becik, beçek” şeklinde ifade edilir (KBS I: 175).
- buluŋ:** köşe, zaviye, aç (DLT I 371-3); *buluŋ* (EDPT 343); *buluŋ* (KT D2) *buluŋka* (ETY-Uybat II/3).
- çat:** kuyu (DLT III 146-23); *çat* (EDPT 401); (ETY 108).
- çekük:** çekiç (DLT II 287-8); *çekük* (EDPT 415). “<*çak-(ı)ç” olabilir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “çakuç, çeküg, çöküç” şeklinde geçmektedir. Nişanyan bu kelimenin Farsça “çekûç” den geldiğini ileri sürmüştür (SS, 91). Aynı şekilde Tietze de bu şekilde düşünmüştür. Ancak bu yanlıştır. Çünkü Türkçedeki “çak-<” fiili bu sözcük için yetelidir (KBS I: 227).
- çığ:** bir Türk arşını, Arap arşınının üçte ikisi kadardır. (DLT III 12814); *çığ* (EDPT 404). Kelimenin Hasan Eren’de geçen anlamları daha farklıdır. “Çadırda çubuklardan yapılmış

bölme”, yerel ağızlarda ise “oğlak ve kuzular için kamıştan yapılmış ağıl”, “kamıştan yapılmış örtü”, “saman taşımak için kağınlara konulan çit” olarak da kullanılır. Ağızlarda “**çiğ**” veya “**çiğ**” olarak geçer (EREN, TDES, 88).

çığrı: çıkırık (DLT I 421-10); **çığrı** (EDPT 410). “Çıkırık, değirmen , çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı ve her türlü makara”. <*çī “yansıma” +kır-ık. Kelime Uygurcada “**çiğarı**” şeklindedir (İKPÖ, 176). Nişanyan bu kelimeyi “çixrı, çıkırık” şeklinde ifade etmiştir (SS, 93). Fakat kelimenin Farsça “çerxak” kelimesinden geldiği yanlıştır (KBS I: 236).

çigne: mala (DLT I 435-3); **çikne** (EDPT 416).

çij: demir çivi (DLT III 123-24); **çéj** (EDPT 400).

çit: kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak (DLT I 320-10); **çit** (EDPT 401); (ETY B. I, 320 Ş. u. D 8 (I, 170)). Kelime Uygurcada “çitan” olarak geçmektedir. Kelime Eski Türkçede de Orta Türkçede olduğu gibi “**çit**” ya da “**çit**” şeklinde geçmektedir. Anadolu diyalektlerinde de “**çit**” olarak yer almaktadır (DS. III, 1240). (KBS I: 245).

çumuşluk: apteshane, ayakyolu (DLT I 503-8); **çomuşluk** (EDPT 424).

çüvüt: boya (DLT III 162-17); **çüwüt** (EDPT 395). “Çamaşıra katılan mavi renkli toz boya” anlamı da vardır. DLT de “kızıl çüvüt, al çüvüt, yeşil çüvüt, sarı çüvüt” gibi kullanımları vardır. Anadolu diyalektlerinde “çivit” şeklinde geçmektedir. Anlamı “bir tür ot” olarak bilinir (DS. III: 1248). Nişanyan bu kelimeyi “çivit”, “kök boya” olarak tanımlar (SS, 95). Räsänen ise Uygurca “yipin, yüpin” den geldiğini ifade etmiştir (Räsänen, V, 112b), (KBS I: 246).

ef: ev (DLT III 212-20); **ev** (EDPT: 3); (ETY Ir. 14 II, 75). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “**ev**” olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar “**ew**” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “**ev**” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve Räsänen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev’in “**päb**” dan

geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “tura” denmiştir (EREN, TDES, 141).

egme: evin kemeri (DLT I 130-8); **egme** (EDPT 108). Bu kelime <***ēg-me**, <***ēk-me** şeklinde olabilir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “**eğme**” olarak geçmektedir (KBS I: 323).

ekdi: mezbaha, sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer (DLT I 125-4); **egdi** (EDPT 102). Clauson Eski Türkçede “**igiδ; beslemek-**” fiilinden geldiği anlaşılıyor (EDPT 102). Ayrıca kelimenin Orta Türkçede kullanımını “**ikti; elde beslenen hayvan**” şekli de vardır. Kelime Türkmencede de “**ekdi**” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde de “**ekti**” şeklinde kaynaklarda yer almaktadır (EREN, TDES, 132).

ér: delik açmak için kullanılan aygıt, delgiç (DLT I 45-11); **ir** (EDPT 192).

eşik: eşik (DLT I 42-5); **éşik** (EDPT 260). “Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak.” Fakat Kırgızca ve Kazakçada eşik kelimesi “**kapı**” olarak geçmektedir. Orta Türkçede kelime “**eşik**” ya da “**işik**” şeklinde geçmektedir. Talat Tekin’in tasnifine göre kelime <***é;şik** bu şekildedir. Räsänen kelimeyi <***elik** olarak ifade etmiştir (Räsänen, V, 51). Hasan Eren ise **eşü-** “**örtmek**” + **-k** şeklinde tasniflemiştir (EREN, TDES, 140), (KBS I: 344).

eşiklik yığaç: eşik yapmak için hazırlanan ağaç (DLT I 152-27); **eşiklik yığaç** (EDPT 261).

ew okı: çatıya uzatılan direk (DLT 429).

ew: ev (DLT I 32-1); **ev** (EDPT 3); (ETY Ir. 14 II, 75). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “**ev**” olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar “**ew**” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “**ev**” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve Räsänen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev’in “**päb**” dan geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “tura” denmiştir (EREN, TDES, 141).

ewşük: evin mertegi, diregi (DLT I 105-2); **evşük** (EDPT 16).

furhan ewi: put evi, puthane (DLT I 343-26); **furhan ewi** (EDPT 361).

irük: duvar ve benzeri şeylerdeki gedik (DLT I 70-8); **irük** (EDPT 222).

kalıma: yüksek çardak, güneşlik (DLT III 174-10); **kalıma** (EDPT 622).

kapğa: kale kapısı, büyük kapı (DLT I 425-7); **kapğa** (EDPT 583); **kap-ğa** (DLTG.87).

kapuğ sedrek: parmaklıklı kapı (DLT I 478-1); **kapuğ:** (EDPT 583); **sedrek:** (EDPT 802); **kap-ıg** (DLTG.85).

kapuğ: kapı (DLT I 48-27); **kapıg** (EDPT 583). Kelime eski çağlardan başlayarak kullanılır. Kelime Eski Kıpçakçada “**kapu**” olarak geçmektedir. Türkçe **kap-** kökünden geldiği açıktır. Kelimenin Kıpçak diyalektlerinde “**kapka**” biçimi kullanılır. Macarca “**kapu**” biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Kelime Farsça ve Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (EREN, TDES, 208-209).

kara orun: mezar, sin (DLT III 221-22); **kara orun** (EDPT 643-644).

kargu: dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı; düşman geldiğinde herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır (DLT I 426-6); **kargu** (EDPT 653). Kelime eski kaynaklarda “**kargu, kargı**” olup, anlamı “kamış, kalın kamış ve kargı”dır. Çağdaş diyalektlerde bu kelimeye “**nayza**” adı verilmiştir. Bu ad Farsçadan alınmıştır. Farsça “**nāy**” kökünden geldiği ve “**kamış**” anlamı taşıdığı açıktır. Eski ve yeni diyalektlerde “**silah**” olarak kullanılan kargıya “**süngü**” adı verilmiştir (EREN, TDES, 213).

karguy: dağ doruklarına düşmanı ihbar için yapılan kale (DLT III 241-19); **karguy** (EDPT 653).

karşı: hakan sarayı, köşk (DLT I 423-24); **karşı** (EDPT 664). DLT de “**karşı**” şeklinde de geçmektedir. Kelime Eski Türkçe ve Uygurcada da “**karşı**” şeklinde geçmektedir (KBS I: 471).

kası: hayvanlara ağaçtan yapılan ağıl (DLT III 224-10); **kası** (EDPT 666).

- keçik:** köprü, geçit (DLT I 390-17); *keçig* (EDPT 696); *keç-ig* (DLTG.86). “<*keç-<” fiilinden geldiği bilinir. Eski Türkçede “kächüg~kächik” şeklindedir (EUTS, 103). Kelime Hasan Eren’de yer almamaktadır (KBS I: 359).
- kend:** şehir, kale; gelişmiş şehirler için “**Semizkend**” ifadesi kullanılmakta hatta acemlerin bunu değiştirerek “Samarkand” şeklini kullandıkları ifade edilmektedir (DLT I 178-26); *kend* (EDPT 728). Kelime Uygurcadan başlayarak “**kent**” ya da “**kend**” biçimiyle kullanılır. Orta Türkçede kend “**şehir**” olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise bu kelime “köy” olarak kullanılmaktadır (EREN, TDES, 231).
- keregü:** kışlık ev, çadır (DLT I 404-12); *kerekü* (EDPT 744); (ETY B. I, 447 Türkmenlerce çadır, göçebelerce de kışlık ev diye izah ediyor. Ir. 27 II, 77).
- kerki:** dülger keseri (DLT I 430-19); *kerki* (EDPT 741).
- kerpiç:** kerpiç, tuğla (DLT I 455-16); *kerpiç* (EDPT 737). “Saman ve balçık karışımı ilkel tuğla”. Kelimenin Orta Türkçedeki bir başka şekli “**pışık**” dır. Kelime Eski Kıpçakça, Çağatayca da “kerpiç” olarak geçmektedir. Uygurcada ise “kış” şekliyle kaynaklarda yer almaktadır (KBS I: 499).
- ketmen:** yeri kazmak için kullanılan aygıt (DLT I 444-23); *ketmen* (EDPT 704).
- ķır:** su bendi, germeç (DLT I 324-24); *ķır* (EDPT 641).
- kirit:** anahtar, kilit (DLT I 357-18); *kirit* (EDPT 738). Kelimenin Uygurca metinlerde “**kiritle-;**” şekli ve DLT de “**kiritlig**” şekli vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde “**kilit**” şekli vardır (DS. VIII, 2871-2872). Bu kelimenin Arapça, Farsça ya da Yunancadan gelmiş olduğuyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Fakat bu görüş düşündürücüdür. Çünkü Anadolu diyalektlerinde halk ağzında “**kirkit**” adlı bir kelime vardır. Ve anlamı “dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden ve ağaçtan yapılmış dişli araç”tır. Görevi de iplikleri kiritlemektir. Dolayısıyla farklı dillerden geldiği görüşü düşündürücüdür (KBS I: 525).

- kiritlig kapuğ:** kilitli kapı (DLT I 506-4); *kiritlig kapuğ* (EDPT 740).
- kirşen:** üstübeç (boyacılıkta kullanılan beyaz kurşun karbonatı); yüze sürülen düzgün (DLT I 437-27); *kirşen* (EDPT 747). Kökeni tam olarak bilinmemektedir. Kelime Eski Kıpçakçada “kirşen” şeklinde yer almaktadır. Evliya Çelebi’nin verdiği “kirşend” biçimi ilginçtir (EREN, TDES, 246).
- koğuş:** su oluşu, oluk, değirmen oluşu (DLT I 369-17); *koğuş* (EDPT 613). Kelime Eski Türkçede “koğuş” olup, “bomboş, boş” anlamı vardır. Çağatayca’da “koğuş” şeklinde olup, “su yolu, ark, kanal” anlamı vardır. Türkiye Türkçesindeki anlamı “kışla, tutuk evi, hastane gibi kalabalık yerlerde, içinde birçok kimsenin yattığı veya barındığı büyük oda”dır (KBS I: 532).
- koyma:** herhangi bir madenden döküm yapılarak meydana getirilmiş çekiç vb. aletler (DLT 864); *kuyma* (EDPT 677).
- köprüğ:** Köprü (DLT I 478-11); *köprüğ* (EDPT 690). Bu kelime Eski Kıpçakçada “köpri” ya da “köprü” biçiminde kullanılmaktadır. Bu kelimenin Yunanca bir kelimeyle birleştirilmesi söz konusudur. Fakat bu kelimeyle “köprüğ” kelimesi düşünülemez. Çünkü “köprüğ” kelimesindeki son “g” sesi Yunanca kelimeyi karşılayamaz. Türkçede “köprüğ” kelimesinin “köpür-” den gelen bir türev olduğu Clauson’dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Bu kelime eski çağlardan kalma bir alıntı olarak Moğolcada da kullanılmaktadır (EREN, TDES, 258-259).
- kötü:** dam (DLT I 269-1); *kötü* (EDPT 701).
- kuğuğ:** kuyu (DLT III 282-26); *kuğuğ* (EDPT 598). Kelime Eski Türkçede de “kuğuğ” şeklindedir. Bu kelimenin kökeni Türkçe olup, Moğolcada da “kudug” şeklindedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “guyu” şeklinde yer almaktadır (DS. VI, 2204), (KBS I: 584).
- mançu:** sanat sahibine verilen ücret (DLT I 418-6); *mançu* (EDPT 767).
- muyanlık:** yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat (DLT III 172-21); *muyanlık* (EDPT 773).

obu: üstübeç (DLT I 86-23).

oçağ: ocak (DLT I 64-26); *oçok/oçak* (EDPT 22). Bu kelime Eski Türkçede “**oçık, oçak, ocuk**” şeklindedir. Uygurcada ise “**otçuk, oçuk**” şeklindedir. <***oç+ak**, <***öt+çuk** (öt kelimesinin anlamı “ateş”tir). Kelime Hasan Eren’de yer almaz. Nişanyan ise “**ocak, oçak**” şeklinde kelimeyi ifade etmiştir (SS, 328). Anadolu diyalektlerinde bu kelime “**ocak, ocah**” şeklinde geçmektedir (DS, IX, 3262), (KBS II: 610-611).

oçağlık titik: ocak yapmaya uygun özel çamur ve benzeri olan her nesne (DLT I 150-7); (EDPT 24); **oçağ+luk** (DLTG.76).

oluk: oluk, yalak, hendek (DLT I 67-14); *oluk* (EDPT 136). Kelime Orta Türkçede “**oy**” dan gelmiştir. “yerdeki oyukluk, çukurluk” anlamı vardır. “< **oy+luk**”. Kelimenin kökeni tam olarak belli değildir. Hasan Eren ve Clauson açıklama yapamamıştır. Nişanyan ise Eski Türkçede “oluk içi, yalak, hendek” olarak bu kelimenin kökeninden bahseder (SS, 330), (KBS II: 622).

ordu: hakanın oturduğu şehir (DLT I 124-12); *ordu* (EDPT 203); (ETY B. I 124, Ş. u. D 8 (I, 170); Ir. 41 (II, 80); I Ş 8 (I, 50); I Ş 9 (I, 50); Ir. 51 (II, 81). Kelime “**orda**” ya da “**ordu**” şeklindedir. < ***or** “**kale**” + **da/du**. Bu kelime üzerinde birtakım görüşler vardır: Çinli araştırmacı Fu Çien kelimeyi “toprak ev” olarak tanımlamıştır. Moğolcada “saray” anlamı vardır. Bahattin Ögel ise bu kelimeyi “hakanın karargahı” olarak tanımlamaktadır (KBS II: 629-630).

orun: mekan, yer (DLT III 222); *orun-oron* (EDPT 233). Kelime Eski Türkçe’de “orun” şeklinde geçmiş olup “yer, mevki” anlamındadır. < E.T * **or+un** şeklindedir (KBS II: 633).

otluk: yemlik, ahır (DLT I 98-16); *otluk* (EDPT 55); **ot+luk** (DLTG.76). Kelime “<**ot+la-k**” tahlil edilir. Kelimenin çağdaş diyalektler ve Anadolu diyalektlerindeki şekli “**otlak, otlag**” tır (KBS II: 636).

örtmen: dam, satıh (DLT III 412-6); *örtmen* (EDPT 207); **ört-men(F.İ.)** (DLT G.94).

pışığ kerpiç: pişmiş kerpiç, tuğla, kiremit (<Yağma Dilinde) (DLT I 373-3); **bışığ kerpiç** (EDPT 379). “Saman ve balçık karışımı ilkel tuğla”. Kelimenin Orta Türkçedeki bir başka şekli “**pışık**” dır. Kelime Eski Kıpçakça, Çağatayca da “kerpiç” olarak geçmektedir. Uygurcada ise “kış” şekliyle kaynaklarda yer almaktadır (KBS I: 499).

salı: siva aygıtı, mala (DLT III 233-5).

satma: kulübe, bağda ağaç üzerine yapılan çardak (DLT I 433-19); **satma** (EDPT 801).

sazınçı taşı: alçı taşı (DLT III 375-11); **sazınçı taşı** (EDPT 864).

sekü: dükkan, seki (DLT III 230-12). Kelime Orta Türkçede olduğu gibi Eski Kıpçakçada da “**sekü**” şeklinde yer almaktadır. Kelime Talat Tekin’e göre “<*sēk” ten gelmiştir. Tietze bu kelimenin Farşça kökenli olduğunu “**sakū**” ifade ederken, Ramstedt kelime kökeninin Korece olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Hasan Eren ise bir görüş beyan etmemiştir (KBS II: 749).

serü: evlerde üzerine eşya konulan raf (DLT III 221-14). **saru** (EDPT 844).< ser- “sermek”+ü (fiilden isim yapan ek). Bu kelime Anadolu diyalektlerinde “**seri**” şeklinde yer almaktadır (DS X,3589), (KBS II: 755).

sığzığ: iki şeyi birleştiren kenet (DLT I 464-10); **sığzag** (EDPT 818).

sın: mezar (DLT III 138-21); **sın** (EDPT 832).

sınlag: mezarlık (DLT 138-21); (EDPT 839).

sırıçga: sırça (DLT I 489-6); **sırıçga** (EDPT 846). “1. Cam; 2. Camdan yapılmış”. Fakat bu kelime “**sırıçga ~ sarıçga**” şeklinde DLT de yer almaktadır. Anlamları “çekirge”, “gevşek ve tembelen adam” şeklindedir. <* **sır+ça**, (<*sırıçga). Kelime Anadolu diyalektlerinde “sırça, sırçak” şeklinde geçmektedir (DS. X, 3614), (KBS II: 770).

suburğan: maşatlık (DLT I 516-14); **suburğan** (EDPT 792).

sunı: evin girişleri (DLT III 236-9); **sunı** (EDPT 834).

suwlag: hayvan sulanan yer (DLT I 464-15); **suwlag** (EDPT 788); **suw+lag** (DLTG.73). “< **su(w)+la-k**” şeklinde tahlili

yapılmıştır. Uygurcada bu kelime “sulug” olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde “sulak” şeklindedir (DS, X, 3690). Çağdaş diyalektlerde ise; “sulağ, suvlu, suvli” şeklinde yer almaktadır (KBS II: 813).

suwlağ: yalak, hayvan sulanan yer (DLT I 464-15); *suwlağ* (EDPT 788); **suw+lağ** (DLTG.73). “< su(w)+la-k” şeklinde tahlili yapılmıştır. Uygurcada bu kelime “sulug” olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde “sulak” şeklindedir (DS, X, 3690). Çağdaş diyalektlerde ise; “sulağ, suvlu, suvli” şeklinde yer almaktadır (KBS II: 813).

suyran: minare ve buna benzer şeyler gibi uzun olan her nesne (DLT I 436-22); *subran* (EDPT 791).

şın: taht, sedir (DLT III 140-9).

tam: duvar, dam, kale (DLT I 153-10); *tam* (EDPT 502); (ETY 117 metindeki tercümeyle buna göre düzeltiniz.) I C D (I, 54). Bu kelimenin “ahır”, “büyük, boş, ışsız oda”, “baca” gibi anlamları da vardır. Kelime Eski Türkçede de “tam” şeklindedir. Kelimenin Arapça “tamm” kelimesiyle ilgisi yoktur (KBS II: 855).

tam ulı: duvar temeli (DLT I 48-20); **tam:** (EDPT 502); **ulı** (EDPT 127).

tañg: eski zamanlardan kalmış olan yapı. Onun bayındırlığı gitmiş, yıkılmış höyükler gibi temelleri kalmış olan. (DLT III 356-24); (EDPT 510).

tarıglıg: anbar (DLT I 496-15); *tarıglıq* (EDPT 542); **tarıg+lık** (DLTG.76).

tarus: evin çatısı (DLT I 366-12); *tarus* (EDPT 553).

taş: taş (DLT I 135-4); *taş* (EDPT 557); (ETY I Toy. 5 (II, 57). Kelime Eski Türkçede de “taş” şekliyle yer almaktadır. “Rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” anlamındadır. Kelimenin “tās / tāş” şekli de vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde “taşağır, tağarı, taşahır, taşahor” şeklinde geçmektedir (DS, X, 3838), (KBS II: 865).

tayağ: dayangaç, dayak (DLT I 417-6); *tayak* (EDPT 568). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “**tayak**” şeklindedir. < * tay+a-k şeklinde tahlil edilmiştir. Kelime DLT de “**tayaklan-, taya-, tayan-**” şeklinde geçmektedir (KBS I: 269).

teğirme: değirmen taşı (DLT I 490-19); *teğirme* (EDPT 486); *teğir-me* (DLT G. 93).

teğirmen: değirmen, değirmen taşı (DLT I 369-18); *teğirmen* (EDPT 486); *teğir-men* (DLTG.94). Kelime Eski ve Orta Türkçelerde “**tägirmän**” şeklinde yer almaktadır. Bir görüşe göre “< *tek- “**dönmek**” + -ir-(**çevirmek, döndürmek**)+men” bu şekilde tahlil edilmiştir. Kelime çağdaş diyalektlerde genellikle “**teğirmen**” olarak yer almaktadır. Anadolu ağızlarında ise “**dermen, değirman, değmen, deyman**” şekilleri vardır (DS. IV, 1435), (KBS I: 272).

teğre: çevre, daire (DLT I 310-6); *teğre* (EDPT 485); *teğre* (T G 1).

temür: demir (DLT I 42-12); *temir* (EDPT 508). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “**temür**” şeklinde geçmektedir. Yeni Uygurcada ise “**tömür**” şeklindedir. Kelime Arapça **demir** r şeklinde olabilir. Bu kelime bazı görüşlere göre Arapçadan gelmiştir (KBS I: 275-276).

temürlük: demir eritilen ve süzülen yer (DLT I 506-16); *temürlük* (EDPT 509). Bu kelime Orta ve Eski Türkçelerde “**temürlük**” şeklindedir. Fakat kelime Türkiye Türkçesinde “**demirlik**” şeklinde olup, “**demirli**” anlamında yer almaktadır (KBS I: 276).

tiregü: direk (DLT I 447-20); *tiregü* (EDPT 546). Kelime Eski Türkçe de “**tirgük**” şeklinde geçmektedir. < *tire- “**dikmek**”+gü (**fiilden isim yapan ek**) (KBS I: 288).

tirek: direk (DLT I 387-4); *tirek* (EDPT 543). Kelime Eski Türkçe de “**tirgük**” şeklinde geçmektedir. < *tire- “**dikmek**”+k (**fiilden isim yapan ek**). Nişanyan’a göre bu kelime Farsça “**dirext**” (ağaç) veya bir başka İran dilinde eşdeğer biçimden alınmıştır. Fakat bu sav yanlıştır. Çünkü E.T. de ve O.T. de tire- “dayak, direk dikmek” ad ve fiilleri türetilmiştir (KBS I: 287-288).

- titik:** çamur (DLT I 386-21); *titiğ* (EDPT 455); (ETY B I, 386 Ir. 70 II, 85).
- tör:** evin en önemli yeri, sediri (DLT III 121-23); *tör* (EDPT 528). “Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe” < **tö-“yansımā”+ -r (fiilden isim yapan ek)** (KBS II: 927).
- töre:** evin en önemli yeri, sediri (DLT III 221-4); *töre* (EDPT 531). “Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe.” < **tö-“yansımā”+ -r (fiilden isim yapan ek)** (KBS II: 927).
- törpig:** törpü, keser (DLT I 476-20); *törpig* (EDPT 533); **törpi-g** (DLT G.87). Kelime Eski Türkçede “**türbi**” şeklinde geçmektedir. <* **tör- “bozmak, kurcalamak”+pi-“yontmak, törpülemek”+g (fiilden isim yapan ek)**. Bu kelime çağdaş Türk lehçelerinde de ağırlıklı olarak “törpi, törpü” şeklinde geçmektedir (KBS II: 928).
- törpigü:** ağaç yontacak keser (DLT I 476-20); *törpigü* (EDPT 533); **törpi-gü** (DLT G.89). Kelime Eski Türkçede “**türbi**” şeklinde geçmektedir. <* **tör- “bozmak, kurcalamak”+pi-“yontmak, törpülemek”+g (fiilden isim yapan ek)**. Bu kelime çağdaş Türk lehçelerinde de ağırlıklı olarak “törpi, törpü” şeklinde geçmektedir (KBS II: 928).
- törtgül:** dörtgen, dört köşeli (DLT III 417-12); *törtgil* (EDPT 535); **tört+gil** (DLTG 108). < **dört (tört)+ (k< g)ül**; kelime halk ağzında “**dördül**” şeklinde yer alır. Bunun yanında “dördülleme, dördüllük” (DS IV, 1587), (KBS I: 304).
- tuç:** tunç (DLT III 120-20); *tuç* (EDPT 449). <* **tü- “kapamak” (n türemedir)+-ç(fiilden isim yapan ek)**. Kelime Uygurca “tunc” şeklindedir. Ayrıca kelime pek çok dilde “tuç” şekliyle kullanılmaktadır (KBS II: 932).
- tuplu:** mezar (DLT I 430-28); *toplu* (EDPT 439).
- turağ:** sığınak (DLT II 152-24); *turuğ* (EDPT 538). “<**tur- (durmak)-ag (fiilden isim yapan ek)**.” Bu kelimenin Türkiye Türkçesinde “durak” anlamı vardır (KBS I: 308).
- turpla:** örneğini yapmak, ölçümlemek (DLT III 443-22); *torpla-* (EDPT 533).

türk: bir cismin boyu, uzunluğu (DLT I 349-2); *türk* (EDPT 537).

tümse: minber (<Arguca) (DLT I 423-10); *tumsa* (EDPT 509).

Kelime “<tüm (tepe, tümsek) +se (isimden isim yapan ek)” şeklinde tahlil edilebilir. Kelimenin kökeni ile ilgili net bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Nişanyan kelimenin Türkçeden geldiği görüşünü savunur (SS, 457). Ancak kelime bazı çıkarımlara göre Türkçeden değil, Toharcadan gelmektedir (KBS II: 946).

tünğlük: evdeki pencere, ocak, baca gibi delikler (DLT III 127-26); *tünğlük* (EDPT 520).

tünğşü: şamdan (DLT III 378-7); *tünğşü* (EDPT 526).

tüş (lük): yolculukta dinlenilecek yer (DLT I 330-16); *tüş* (EDPT 559).

ul: temel (DLT I 48-20); *ul* (EDPT 124).

uluş: köy (<Çiğilce); şehir (<Arguca) (DLT I 62-24); *uluş* (EDPT 152).

uyuğ: kemer (DLT 705).

uyuğluğ: kemerli (DLT III 50-26); *uyuğluğ* (EDPT 271).

uyuğluğ ew: kemerli ev (DLT 705); *uyuğluğ ev* (EDPT 271).

uz: usta, mahir (DLT I 46-12); *uz* (EDPT 286); *uz-uğ* (BK GB), kelime Eski Türkçe’de de “usta, mahir, iyi sanatkar” anlamındadır. Kelime Çağatayca’da da “uz” şeklindedir. < * ū- (yeterlilik göstermek)+ (-z) şeklinde olabilir. Moğolcada “ura” şeklindedir, Mançucada da “ura” şeklindedir (Räsänen, V, 517-518), (KBS II: 982).

uzluğ: sanat (DLT 705); *uzluğ* (EDPT 286). Kelimenin “ustalık, işinin ehli olma durumu, ehliyet” anlamları da vardır. < ūz “usta, mahir”+ luk (KBS II: 983).

üçgil: üçgen, üç köşeli (DLT I 105-22); *üçgil* (EDPT 25); *üç+gil* (DLTG 108). Kelime Orta Türkçe’de “üçgül, üçgil” şeklindedir. “üçgül” kelimesi Eren’de “yaban yoncası” anlamı da vardır. Yabancı yoncaya verilen bu adın “üç köşe” anlamına geldiği anlaşılıyor (EREN, TDES, 427).

ükek: şehrin etrafında savaş için hazırlanmış olan burç (DLT I 78-18);
ükek (EDPT 105).

ükeklig tam: üzerinde burçlar bulunan kale (DLT I 153-10); *ükeklig tam* (EDPT 105).

ürnġek: kireç (DLT I 121-11); *ürnġek* (EDPT 234-235).

üşenġ taş: düz taş (DLT I 135-4); *üşenġ taş* (EDPT 263); *üşe-nġ*(F.İ.) (DLTG 95).

üv, öw: ev (DLT I 81-7); *ev* (EDPT 3). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “*ev*” olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar “*ew*” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “*ev*” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve Räsänen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev’in “*päb*” dan geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “*tura*” denmiştir (EREN, TDES, 141).

yerçü: mezar, sin (DLT III 30-13); *yerçü* (EDPT 958); *yer+çü* (DLTG.72).

yula: kandil (DLT I 200-9); *yula* (EDPT 919).

yüdrük: yüklük, üzerine eşya ve elbise konulan şey, dolap, masa vb (DLT III 45-10); *yüdrük* (EDPT 892); *yüdr-ük* (DLTG.91). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “*yüd(/đ)rük*” şeklindedir. < yü-k(/d, đ)+lük şeklinde tanımlanmaktadır (KBS II: 1189).

yüşenġ taş: düz taş (DLT I 135-5); *yüşenġ taş* (EDPT 372).

Türk Milleti tarih sahnesine çıktığı ilk günden günümüze, yaşadığı coğrafyada her zaman adından söz ettirmiştir. Türkler hakkında yazılan batılı ya da yerli hemen her eserde öncelikle göçebeliğimize vurgu yapılarak, Türklerin göçebe bir topluluk olduğu iddia edilmiştir. Ancak yukarıda ortaya koyduğumuz kelimelerden

anlaşılmaktadır ki Türkler göçebe değil, üstün bir medeniyete sahip bir toplumdur.

KISALTMALAR:

DLT. : Dîvânü Lugâti't-Türk.

DLTG. : Dîvânü Lugâti't-Türk Grameri.

DS. : Türkiye'de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü.

EDPT. : An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish.

EREN, TDES. : Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.

ETŞ. : Eski Türk Şiiri.

F.İ. : Fiilden İsim Yapan Ek.

Irg. : Irg Bitig.

KBS. : Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.

Poppe, MSFOU. : Introduction to Mongolian Comparative Studies.

Räsänen, V/ VEWT. : Versuch Eines Etymologischen Wörter Buchs der Türkischen Sprachen.

SS. : Sözlere Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşit Rahmeti, 1975, *Eski Türk Şiiri*, Ankara.

ATALAY, Besim, 1986, *Dîvânü Lugâti't- Türk C.I-IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard, 1972, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

EKİZ, Mehmet, 2008, *Divanu Lügati't-Türk'te Yer Alan Mimarî Terimler Üzerine*, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim, Ankara

EREN, Hasan, 1999, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

- GÜLENSOY, Tuncer, 2007, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü C. I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NALBANT, Mehmet Vefa, 2008, **Dîvânü Lugâti't- Türk Grameri- I İsim**, Bilge oğuz Yayınları, İstanbul.
- NİŞANYAN, Sevan, 2002, **Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayınları, İstanbul.
- POPPE, Nicholas, 1955, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti, 1969, **Versuh Eines Etymologishen Wörter Buchs der Türksprachen**, Helsinki.
- Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü**, 1993, C. I-XI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.